

УДК 372.810.1(091):378.4(477-25)

Ткачук М. Л.

ЯК ВИВЧАЛИ ІСТОРІЮ ФІЛОСОФІЇ В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА

Стаття продовжує розпочатий автором у попередньому випуску «Магістеріуму»¹ аналіз досвіду викладання й вивчення історії філософії, представлений у вітчизняній духовно-академічній і університетській традиції.

Університет Св. Володимира, як відомо, було відкрито 1834 р. і мав він два факультети — філософський та юридичний. Той перший філософський факультет був зовсім не схожий на сучасні, адже об'єднував найрізноманітніші кафедри, у тому числі й далекі від філософії. На початку своєї історії він мав два відділення. До першого належали кафедри філософії, грецької словесності та старожитностей, римської словесності та старожитностей, російської словесності, загальної й російської історії та статистики. Друге відділення було представлено кафедрами чистої і прикладної математики, астрономії, фізики і фізичної географії, хімії, мінералогії і геогнозії, ботаніки, зоології, технології, сільського господарства, лісознавства та архітектури. Звісно, таке розмаїття предметів у межах одного факультету гальмувало навчальний процес і зовсім не сприяло фаховій підготовці студентів. Тому небагом структура університету почала змінюватися внапрямок спеціалізації та розподілу навчальних дисциплін.

Наприкінці 40-х років в Університеті Св. Володимира було вже чотири факультети: юридичний, медичний (відкрито 1841 р.), історико-філологічний і фізико-математичний (останні два постали як наслідок реорганізації «неблагонадійного», за вимірами 1848 р., філософського). Кафедра філософії, разом з іншими гуманітарними кафедрами, відійшла до історико-філологічного факультету.

У результаті реорганізації від 1864 р. історико-філологічний факультет складається з трьох відділень: класичного, слов'янорусського та історичного. Філософську кафедру було віднесено до класичного відділення (або відділення класичної філології). Саме на класичному відділенні історико-філологічного факультету здійснювалася з середини 60-х років фахова підготовка з філософії. Такий стан справи (причому усім російським університетам) зберігався аж до реформування Київського університету 1920 р. у Вищий інститут народної освіти (ВІНО).

¹ Див.: Ткачук М. Л. Як вивчали історію філософії в Київській духовній академії XIX - поч. XX ст. // Магістеріум.- Ю, 2002.- Вигт. 9. Історико-філософські студії.- С. 35-51.

Студент, що навчався на класичному відділенні, отримував, передусім, фундаментальну гуманітарну освіту. Тут ґрунтовно вивчалися грецька й латинська мови та літератури, світова й вітчизняна історія, російська та західноєвропейська літератури, мовознавство, теорія та історія мистецтва. Особливу увагу в університеті, так само як і в духовній академії, приділяли мовній підготовці майбутніх фахівців - під керівництвом досвідчених викладачів (часто іноземних) вони опановували французьку, німецьку, англійську, італійську, санскрит. У перші десятиліття існування університету студентів навчали також малювання, музики, танців, фехтування.

Обов'язковими для вивчення студентами всіх факультетів університету були догматичне й моральне богослов'я, історія церкви та канонічне право. В Київському університеті, що від початку існував як цілком світський навчальний заклад, богослов'я і філософія завжди зберігали свою окремішність. Відсутність богословських факультетів узагалі була специфічною ознакою російських університетів, порівняно із західноєвропейськими (виняток становив Дерптський - нині Тартуський - університет). Але тут існували «автономні» кафедри богослов'я, що не належали жодному з факультетів і посідалися фахівцями в духовному сані.

У різні періоди історії Університету Св. Володимира обсяг філософських дисциплін змінювався залежно від зовнішніх обставин і загальних регламентацій російських університетських статутів. Відзначимо, що жоден з останніх не містив спеціальних вказівок щодо викладання філософських курсів (на відміну від статутів духовних академій) і це вже само по собі відкривало перед університетською філософією ширші, порівняно з духовно-академічною, перспективи.

У 30-40-х роках обсяг філософських курсів був значний - від п'яти до десяти годин на тиждень упродовж усіх чотирьох років навчання - і включав історію філософії, логіку, дослідну психологію та «історію душі», моральну філософію «у поєднанні з природним правом» [1]. Історія філософії та логіка були обов'язковими предметами для всіх студентів університету, інші філософські дисципліни входили до складу обов'язкових тільки на першому відділенні філософського та юридичному факультетах. Курс метафізики, традиційний для духовної академії, в університеті не викладався.

Не буде перебільшенням стверджувати, що філософським становленням Університет Св. Во-

лодимира зобов'язаний Київській духовній академії, яка забезпечувала його своїми найкращими кадрами протягом кількох десятиліть.

Так, першим професором філософії став Орест Новицький, який посів, за рекомендацією Інокентія (Борисова), університетську кафедру восени 1834 р. [2]. Висока філософська культура, різнобічні знання, ораторська майстерність сприяли тому, що молодий викладач майже одразу зажив поваги та любові студентів. «Лекції Ореста Марковича з психології, логіки і стародавньої філософії, - згадував відомий педагог і громадський діяч, вихованець Київського університету М. Чалий, - принесли безсумнівну користь нашому розумовому розвитку. Читання його вирізнялися неабиякою ясністю і повнотою викладу й викликали великий інтерес у слухачів. ...Прослухавши у нього курс психології і логіки в перші два роки університетського навчання, ми мимоволі відчували в собі здатність розуміти філософські твори і розмірковувати про абстрактні предмети з логічною послідовністю. Багато чого постало перед нами в іншому світлі і в науці, і в житті» [3].

О. Новицький викладав в Університеті Св. Володимира впродовж перших шістнадцяти років його історії, неодноразово обираючись на посаду декана першого відділення філософського факультету (1838-1839, 1840-1841, 1845, 1846-1850). На початку професорської діяльності він забезпечував навчальний процес з усіх філософських дисциплін, у тому числі з історії філософії. Із заміщення посади ад'юнкта (помічника професора) кафедри філософії Петром Авсенєвим за О. Новицьким було закріплено читання історії давньої філософії. Натомість П. Авсенєв узяв на себе, поряд з іншими курсами, курс історії філософії нових часів. З 1845 р. цим курсом опікувався Сильвестр Гогоцький (спочатку як кандидат першого відділення філософського факультету, а з 1848 р. - як доцент кафедри філософії).

Орест Новицький, Петро Авсенєв і Сильвестр Гогоцький належать до плеяди філософів, що зросла в стінах Київської духовної академії у 30-ті роки. І як викладачі, і як науковці вони уособлювали нове покоління, філософське становлення якого відбулось як наслідок критичного переосмислення здобутків новітньої німецької філософії. Завдяки цим непересічним фахівцям київська університетська філософія обминула період «товчіння» вольфганських підручників: вихованці Академії познайомили студентську аудиторію з іменами Канта, Фіхте, Шеллінга,

Гегеля, Баадера, Якобі, Шубарта та інших, демонструючи вдумливе ставлення до історико-філософських джерел і прищеплюючи цю навичку своїм слухачам. Водночас, підносячи рівень викладання філософських дисциплін в Університеті Св. Володимира, філософи-теїсти відчували, у свою чергу, позитивний вплив вільнішого, порівняно з духовноакадемічним, університетського середовища. Університет так само вимагав від своїх професорів релігійно-морального благочестя й політичної благонадійності, але його регламентації не були такими жорсткими, як в академії. Крім того, викладач університету повинен був постійно підвищувати свій науковий рівень (§ 28 Статуту Університету Св. Володимира 1833 р.), натомість у духовних академіях сумирному вчителю слова Божого завжди віддавалася перевага перед науковцем. Відзначимо, що тільки університетські ради мали право на присудження наукових ступенів з філософії, причому саме положення про наукові ступені знаходимо вже в першому Статуті Університету Св. Володимира [4].

Відтак не випадково, що саме на університетські роки припадає розквіт наукової творчості й О. Новицького, і П. Авсенєва, і С. Гогоцького. Водночас характерно, що тематика і жанрова визначеність їхніх студій зумовлені передусім практикою викладання курсів із логіки, психології, історії філософії. Згадаймо, наприклад, посібники О. Новицького з логіки та психології [5] або його фундаментальну чотиритомну працю «Поступовий розвиток стародавніх філософських учень у зв'язку з розвитком язичеських вірувань», безпосередньо пов'язані з багаторічною викладацькою діяльністю у Київському університеті. Так само значна частина з написаного його колегою С. Гогоцьким у 40-ві роки стимульована прагненням останнього викладати в університеті й необхідністю, у зв'язку з цим, захисту трьох дисертацій з філософії - про *vera legendi* («Критичний погляд на філософію Канта»), магістерської («Про характер філософії середніх віків») і докторської («Діалектична система Гегеля, її достоїнства і вади»). Чимало з надрукованого С. Гогоцьким у 50-80-ті роки з історії філософії, психології, педагогіки є його університетськими лекціями [6]. Те саме стосується й П. Авсенєва, який упродовж багатьох років і в аудиторії, і поза нею працював над вивченням «історії душі».

Втім, хоч би якими досвідченими фахівцями й майстерними лекторами виявляли себе перші

київські університетські викладачі філософії, хоч би яким високим був рівень їхньої філософської культури, сама освітня система тієї доби не створювала необхідного простору для розвитку університетської філософії. Адже система ця була *монологічною*, і якщо викладач опікувався своїм фаховим зростанням, принаймні з обов'язку, то студент обмежувався здебільшого слуханням лекцій (пропускання яких без поважних причин каралося карцером) і відповіддю на іспиті, до якого готувався за конспектами, або, в кращому разі, за рекомендованими посібниками. Відсутність практичних занять і діалогічного спілкування між викладачем і студентом аж ніяк не сприяла вихованню культури мислення в слухачів. Ба більше, вона створювала певну прірву між тими, що стояли за кафедрою, і тими, що сиділи за партою. Коли семінарист, вступаючи до духовної академії, вже мав певний рівень філософської, у тому числі й історико-філософської, підготовки (причому в деяких семінаріях цей рівень був доволі високим), то вчорашній гімназист опановував в університетській аудиторії цілком нову для себе науку,- адже викладання філософських курсів у світських середніх закладах, дозволене на початку XIX ст., невдовзі було скасоване. Якщо ж узяти до уваги, що тодішній філософський факультет підготовкою власне філософських кадрів не опікувався, то не дивно, що поповнення останніх здійснювалося завдяки духовним академіям, і такий стан справ зберігався навіть у 60-ті роки. Хоч би якими недоліками страждало вивчення філософських дисциплін у духовній школі, його рівень значно перевищував рівень школи світської мало не до кінця XIX ст.

Слід урахувати і те, що в перші десятиліття історії Університету Св. Володимира «загальний рівень розумового розвитку студентів був невисоким. Наукові прагнення, любов до науки і захоплення нею становили рідкісний виняток» [7]. Серед студентів переважали польські шляхтичі, відомі радше у київських салонах, ніж в університетській аудиторії. Водночас в університеті панував дух релігійного вільнодумства, навіть відвертого атеїзму, і викоринити його не могло ані обов'язкове вивчення трирічного богословського курсу (його протягом багатьох років викладав колишній професор КДА Іван Скворцов), ані обов'язкові, під загрозою карцеру, говіння. Деякі студенти не приховували своїх антирелігійних настроїв навіть на іспитах з богослов'я, що для багатьох ототожнювалося з «халдейщиною». Не допомагали тут і лекції філософів-теїстів -

О. Новицького, П. Авсенєва, С. Гогоцького, що не надто впливали на світоглядні переконання університетських студентів. Останній, як згадує О. Романович-Словатинський, попри всю пошану до його вченої ерудиції й працелюбності, залишався в уяві і студентів, і більшості колег «типом семінариста-гелертера» [8] і персонажем численних анекдотів.

Надзвичайно негативний вплив на розвиток університетської філософії на теренах Російської імперії загалом і у Києві зокрема справило урядове «вето» кінця 40—50-х років на викладання всіх філософських курсів, окрім логіки та психології. Після реорганізації філософського факультету і закриття кафедри філософії університет втратив одного з найкращих своїх професорів – О. Новицького, змушеного задовольнитися посадою цензора. С. Гогоцький замість філософії зосередився на читанні педагогіки. Натомість І. Скворцов, якому доручили курси логіки і психології, успішно знищував будь-які паростки філософського інтересу серед студентів. Не справляючи особливого враження на університетське студентство як богослов [9], ще менше симпатій викликав І. Скворцов як викладач логіки та психології. Відтоді як професор розпочав читання цих курсів, згадував із гіркою іронією М. Володимирський-Буданов, «університетська молодь втратила керівництво серед тих блукань думки, які, за неунікності психічного закону, спостигають вік юнацтва; вона або сама шукала шляху в пітьмі, не завжди знаходячи щасливий вихід, або віддавалася керівництву псевдомислителів, що заманювали до себе пласкою ясністю своїх поглядів» [10]. До університету І. Скворцов переніс ті самі манери і спосіб викладання, які практикував свого часу і в КДА: «Повторенням вивченого займався професор спочатку від п'ятнадцяти до шістнадцяти разів на рік; а потім із трьох годин лекцій став постійно використовувати одну на репетицію вивченого у двох попередніх. Після кожної лекції з незмінною акуратністю викладач видавав студентам записки з цієї лекції, обсяг яких майже ніколи не перевищував одного аркуша» [11].

Загалом, 50-ті роки виявилися найпохмурішим періодом в історії Університету Св. Володимира. Зусилля тодішнього попечителя генерал-губернатора Д. Бібікова були спрямовані на запровадження у «нірситеті», як він його називав, казармені дисципліни і наклепництва серед студентів і викладачів: «...за незастібнутий гудзик іноді виключали з університету, казенно-

коштных медиків віддавали у фельдшери, а словесників – у вчителі повітових училищ» [12]. Разом із тим, у студентах цілеспрямовано виховували не ревне ставлення до науки, а звичку до гультяйства [13] – за пустошами і більярдом не залишалося часу на політику, а саме цього й прагнула університетська адміністрація тієї доби.

Ситуація починає змінюватися лише наприкінці 50-х років, коли попечительство над округом було віддане відомому науковцю й громадському діячеві Миколі Пирогову, який прищепив університету дух реформ, повагу до науки і культури, демократичні настрої. Тієї ж доби починається «відлига» у ставленні до репресованих наук і з боку уряду. 1860 р. скасовано обмеження на викладання філософії в університетах. Знову відкрито філософські кафедри: університетський Статут 1863 р. затверджує їх у кількості трьох (логіки, психології та історії філософії) і відносить до історико-філологічного факультету.

Доба реформ народжувала ліберальні статути: університети отримали певні можливості щодо самоврядування й розвитку науки. В деяких параграфах Статуту 1863 р. спеціально наголошувалося на необхідності заохочення до наукових студій студентства [14].

Серед змін, внесених згідно з новим статутом до навчальних планів Університету Св. Володимира, особливо відзначимо введення практичних занять з усіх дисциплін. За новими «Правилами для студентів» (§ 37) практичні заняття під керівництвом викладача мали відбуватися за планом і програмою, складеними викладачем і схваленими факультетом, і полягали: «1) у наукових бесідах студентів під керівництвом викладачів; 2) в усному викладі студентами якоїсь частини науки, за одним або кількома класичними творами; 3) у письмових відповідях, написаних в аудиторії на запропоновані викладачем запитання; 4) у розборі й тлумаченні джерел; 5) у творах на теми, запропоновані викладачами або обрані самими студентами; 6) у практичних розвідках і дослідженнях, здійснених під керівництвом професорів у лабораторіях, клініках тощо» [15]. Відповідно до Статуту 1863 р., в університеті вперше запроваджувалися щорічні студентські конкурси на кращий науковий твір за запропонованими факультетами темами, переможці яких нагороджувалися золотими й срібними медалями або почесними відгуками. Твори, відзначені золотою нагородою, друкувалися коштом університету. Активна участь студентства в наукових студіях заохочувалася преміями або

спеціальними стипендіями. Значно сприяли розвиткові київської університетської науки отримані на початку 60-х років дозвіл на відкриття наукових товариств і право на власну цензуру та безподаткове виписування з-за кордону навчальних засобів, поновлення ввезення наукової літератури й періодики (підлягали розглядові цензури), заснування наукового журналу «Университетские известия» (виходив у Києві впродовж 1861-1919 рр.), власної типографії, книгарень та ін.

Хоч би яким упередженням було ставлення до філософії з боку уряду, нові започаткування відкривали неznані раніше перспективи для розвитку університетської філософії. Викладання філософських курсів в університетах - і це, мабуть, найголовніше - позбувалося виключно монологічного характеру. Практичні заняття ставали повноправною частиною навчального процесу поряд із традиційними лекціями, і це налаштовувало студентство на необхідність самостійної роботи. Значним стимулом для філософської й, особливо, історико-філософської творчості були і згадані конкурси студентських творів. Проблема полягала лише у кадрах — причому як у викладацьких, так і студентських, адже у попереднє десятиліття урядового терору постраждали не тільки викладачі філософії, постраждав загальний освітній і культурний рівень суспільства.

У Києві проблему кадрового забезпечення філософських курсів вирішили не відразу, адже духовна академія віддала найкращих своїх вихованців 50-х років — П. Юркевича та М. Троїцького - іншим університетам. Пенсійний вік С. Гогоцького, на плечі якого лягло на початку 60-х років викладання і педагогіки, і логіки, і психології, й історії філософії, змушував до пошуку нових викладачів. Але знайти філософа-фахівця за доби філософів-памфлетистів було справою нелегкою. Призначений після дворічного стажування за кордоном і захисту магістерської дисертації на посаду доцента університетської кафедри філософії Микола Скворцов (вихованець Московського університету) затримався там лише на три роки (1868-1871), мало не половину з яких провів у закордонному науковому відрядженні. Справжня підмога С. Гогоцькому, котрий залишався на посаді позаштатного ординарного професора поки йому дозволяло здоров'я, прийшла аж 1876 р. в особі нового приват-

доцента, випускника Московського університету Олексія Козлова.

Неординарна особистість О. Козлова, його філософська ерудиція і творча вдача швидко завоювали симпатії київського студентства, а численні гострі статті й змістовні праці, кількість яких зростала рік у рік, уже на зламі 70-80-х років зробили його ім'я відомим і авторитетним у російських філософських колах. Жодна з серйозних філософських дискусій тієї доби не обходилася без участі цього науковця (після захисту в 1884 р. докторської дисертації - ординарного професора), видавця й автора першого на теренах імперії філософського часопису («Философский трехмесячник».-К., 1885-1887), непересічного мислителя [16].

В Університеті Св. Володимира О. Козлов читав курси логіки та історії філософії² - читав з неодмінним успіхом, що вже саме по собі слід вважати неабиякою подією за доби упоширеного в тодішніх студентських колах позитивістського нехтування філософією. Оцінюючи тогочасну ситуацію як «занепад» філософії, О. Козлов вважав головною метою своєї діяльності й за кафедрою, і в кабінеті ствердження у суспільній свідомості значущості й необхідності філософії та філософської освіти. Одним із найважливіших засобів для досягнення цієї мети він вважав вивчення історії філософії, докладав чимало зусиль, аби збудити інтерес до неї у студентській аудиторії. Саме О. Козлову зобов'язане київське студентство 80-х років (та й не лише студентство, якщо згадати численні публічні виступи професора) ґрунтовним знайомством із найновітнішими течіями та тенденціями в західноєвропейській філософії.

У 1887 р. тяжка хвороба змусила О. Козлова залишити викладання. Роком раніше пішов з університету, катастрофічне втрачаючи зір, і С. Гогоцький. Кафедру філософії посів Олексій Гіляров, з діяльністю якого пов'язані наступні три десятиліття в розвитку університетської філософії в Києві.

Випускник і професорський стипендіат (за фахом «історія філософії») Московського університету, О. Гіляров прийшов до Університету Св. Володимира вже маючи певний досвід викладацької роботи, у тому числі на посаді університетського приват-доцента, але саме в Києві

- На початку і в середині 80-х років на вивчення філософських дисциплін в Університеті Св. Володимира відводилось 8 годин на тиждень (по 3 год. на історію філософії та психологію і 2 год. на логіку) [17].

розкрився повною мірою його талант як мислителя й педагога [18].

Хоч О. Гілярову доводилося за довгі роки викладання читати курси логіки, психології, педагогіки, викладати власні філософські погляди в спецкурсі «Світлої і радісної філософії» та ін., головним предметом його університетської діяльності завжди була історія філософії. Важко підрахувати кількість прочитаних ним загальних і спеціальних курсів, проведених практичних занять, прорецензованих студентських творів, підготовлених професорських стипендіатів, але можна, зазирнувши в університетські звіти кінця 80-90-х років, дізнатись, як поглиблюється й урізноманітнюється викладання історії філософії в Університеті Св. Володимира з появою саме цього викладача.

У перші п'ять років, коли О. Гіляров залишався єдиним викладачем філософських дисциплін в університеті, їх читання відбувалося за традиційною схемою — історія філософії, логіка, психологія (кожний курс по три лекційні години на тиждень). Загальний курс історії філософії вивчався впродовж двох років (рік - історія грецької філософії, рік — історія середньовічної і нової філософії). Лекції супроводжувалися практичними заняттями, які полягали, наприклад у 1891—1892 рр., в читанні й поясненні фрагментів давньогрецьких філософів, читанні й поясненні уривків з Платона, Арістотеля й пізніших грецьких філософів, читанні й поясненні «Критики чистого розуму» Канта (зауважимо, що останній практикум проводився щотижнево впродовж року) [19]. З приходом на кафедру Георгія Челпанова (1892), який перебрав на себе викладання логіки й психології, О. Гіляров отримує змогу цілковито зосередитися на історико-філософському курсі й відводить для нього вже не три, а шість годин на тиждень, із них обов'язково третину, половину й навіть дві третини — на практичні заняття, їхні тематика й обсяг визначалися самим професором. Наприклад, на читання давньогрецьких фрагментів і вивчення «Бенкету» та «Держави» Платона О. Гіляров відводив по дві години щотижня протягом року; «Метафізика» Арістотеля, філософія Канта, твори Шопенгауера і Гартмана опановувалися в обсязі однієї години на тиждень так само впродовж року. Такі поглиблені практичні заняття стосувалися лише студентів-класичників, але відвідувати їх могли усі охочі. Натомість слухання загальних історико-філософських курсів було обов'язковим для студентів усіх факультетів.

Щодо лекцій О. Гілярова, то студенти вважали цей обов'язок приємним. «У лекціях О. М. Гілярова з історії філософії, — згадував В. Асмус, — чарівне враження справляв бездоганно високий інтелектуальний смак, естетична довершеність думки й слова, позбавлена будь-якої метушливості та похвальби витонченість» [20]. А ось як передає неповторну атмосферу гіляровських лекцій К. Паустовський: «Як тільки О. Гіляров починав говорити, ми, студенти, вже нічого не помічали довкола. Ми стежили за неясним бурмотінням професора, зачаровані дивом людської думки. Гіляров розкривав її перед нами неквапливо, майже сердячись. Великі епохи перегукувались одна з одною. Нас не полишало відчуття, що майже неможливо встежити, де закінчується філософія і починається поезія, а де поезія переходить у звичайне життя... Гіляров просто гримав на нас, він наказував не заривати наших здібностей у землю. Треба диявольськи працювати над собою, видобувати з себе все, що в тобі закладено. Так досвідчений диригент відкриває в оркестрі всі звуки і змушує найупертішого оркестранта довести до повного вираження кожен інструмент» [21].

Навчатись у О. Гілярова було справою нелегкою, але вельми корисною. Від своїх студентів він вимагав передусім бездоганного знання першоджерел і самостійності міркувань. Професор був непримиренним щодо відповідей з чужих слів і запозичених з підручників шаблонних суджень. Скептичний і стримано іронічний настрої його лекцій, майстерне викриття суперечностей, в яких народжується і розвивається філософська думка, виховували у слухачів тверезе, критичне ставлення до всіх без винятку вчень. «Я думаю, — писав пізніше П. Блонський, — О. Гіляров відіграв велику роль у тому, що я не записався ні в чиї послідовники; він виховував гарний філософський смак, і це завадило мені записатись у послідовники десятирядної сучасної філософської дрібноти. Але він так само розвивав дужий критицизм щодо найзначніших філософів, отже я не міг бути ні юмістом, ні кантіанцем, ні гегельянцем. Коли в Москві я зустрівся з Л. М. Лопатіним, глибоко догматичним розумом, я часто думав: яке щастя, що у студентські роки я навчався у О. М. Гілярова, а не у Л. М. Лопатіна» [22].

О. Гіляров і Г. Челпанов дуже добре усвідомлювали необхідність ґрунтовної філософської освіти не лише для майбутнього фахівця-філософа, а відтак докладали чимало зусиль, аби таку

освіту міг отримати кожен випускник університету: «Преса може збуджувати інтерес, а реальну філософську освіту може давати тільки університет,- вважав зокрема Г. Челпанов.— Тільки атмосфера університетів... може бути сприятливою для філософської освіти» [23]. Саме дбаючи про поглиблення останньої в Університеті Св. Володимира, О. Гіляров і Г. Челпанов виступили з ініціативою створення при кафедрі філософії Психологічної семінарії, дозвіл на відкриття якої було надано 29 грудня 1897 р.

Університетська Психологічна семінарія не мала стосунку до навчального процесу. Участь в її роботі була справою вільного вибору й бажання студентів. Втім, не лише бажання: вступ до семінарії визначався певними правилами. Навесні оголошували теми, розглянути які передбачалось у новому навчальному році. Той, хто збирався стати членом семінарії (а ним міг бути студент будь-якого факультету), мусив показати обізнаність у тому розділі філософії, вивчення якого передбачалося; написати невеличкий твір на одну з запропонованих тем; продемонструвати знання німецької мови. У семінарію приймали не більше тридцяти студентів, але чимало засідань були відкритими, і до участі в них запрошували всіх бажаючих.

Філософські дисципліни, що вивчались у семінарії,— психологія, теорія пізнання, етика— розподілялися по роках таким чином, аби утворювати трирічний цикл. Історії філософії, як бачимо, серед цих дисциплін не було. Втім знайомство з тематикою засідань, виголошеними та обговорюваними рефератами переконує в тому, що робота в семінарії не лише значно сприяла поглибленню історико-філософської освіти студентства, а й носила здебільшого історико-філософський характер. Зокрема в осінньому півріччі 1900-1901 рр. заняття Психологічної семінарії полягали у вивченні теорії пізнання Канта за його працею «Пролегомени». Студентами було підготовлено, виголошено й обговорено такі реферати: «Поняття апіорності у Канта», «Аналіз аргументів Канта про апіорність простору», «Трансцендентальне пояснення простору у Канта», «Вчення Канта про час», «Про дві перші антиномії Канта», «Про ставлення Канта до Юма» та ін. А для обговорення проблеми причинності (осінній семестр 1904-1905 рр.) було запропоновано такі питання: «Вчення про причинність у Декарта», «Вчення про причинність у Спінози», «Тео-

рія пізнання Юма», «Вчення про причинність у Юма», «Вчення про причинність у Канта», «Як Кант розумів Юма?», «Про причинність у кантіанців». Історико-філософський характер мало й обговорення питання про засади етики (осінній семестр 1906-1907 рр.): «Обґрунтування етики у Гюйо», «Етична система Вол. Соловйова», «Обґрунтування етики трансцендентального ідеалізму», «Гартман і його моральна філософія», «Етична система Вундта», «Про етику Шопенгауера» та ін. [24].

Важко перебільшити роль челпанівської Психологічної семінарії (Г. Челпанов був її незмінним керівником до 1907 р.) у поглибленні філософської (й історико-філософської) освіти київського університетського студентства, у піднесенні його філософської культури. Досить згадати лише значення, яке мала участь у роботі семінарії у фаховому становленні Густава Шпета, Василя Зеньковського, Павла Блонського, Олександра Щербини та ін. У лютому 1903 р., коли Психологічна семінарія урочисто святкувала свій п'ятирічний ювілей³, присутній на засіданні Євген Трубецькой, тоді професор юридичного факультету, прослухавши кілька студентських доповідей, не втримався, щоби не висловити свого захоплення духом творчості й глибокими знаннями гуртківців. «Моїм ідеалом,- сказав зокрема Є. Трубецькой,- завжди була не німотна аудиторія, а самодіяльна. Я хотів би бачити в студентах колег, молодших товаришів, які збуджують розумові запити професора, заражають його своїм молодим натхненням. І тут я бачу здійснення цього ідеалу. Але не тільки це втішає мене. Я помічаю надзвичайне піднесення філософської освіти серед нашого студентства...» [25].

Наступним важливим кроком у вдосконаленні філософської освіти студентства став перехід Університету Св. Володимира до предметної системи навчання (1906 р.). Суть предметної системи полягала в тому, що студент мав обрати собі фах уже на першому році навчання, прослухати визначені факультетом курси (8 семестрів), відпрацювати практичні заняття (не менше ніж 4 семестри), задовільно скласти курсові й остаточні іспити, підготувати письмовий твір за своїм фахом. Порядок слухання курсів, так само як і термін складання іспиту з вивченої дисципліни, визначався самим студентом; іспити приймали чотири рази на рік: на початку й наприкінці семестру.

Історико-філологічний факультет з 1906 р. складався з чотирьох відділень — класичного, слов'яно-руського, історичного та романо-германського. На кожному з відділень було введено спеціалізацію. Спеціальність «філософія» належала, разом із спеціальностями «класична філологія» та «порівняльне мовознавство», до класичного відділення.

Які ж дисципліни мусив опанувати майбутній *фахівець-філософі*

Передусім *дисципліни, обов'язкові для студентів усіх спеціальностей*, а саме: семестрові курси латини, грецької, історії Греції, історії Риму (кожен з курсів - в обсязі 4 годин на тиждень), російської історії (8 годин на тиждень), історії російської літератури (10 годин на тиждень), історії давньої філософії (4 години на тиждень), логіки, психології, церковнослов'янської мови, історії російської мови, вступу до порівняльного мовознавства (кожен з курсів - в обсязі 3 годин на тиждень). Православні студенти повинні були, крім того, прослухати семестровий курс богослов'я (4 години на тиждень). Курс однієї з нових іноземних мов (французька, німецька, англійська, італійська) студент міг не слухати, але мав обов'язково скласти іспит.

Крокуючи сходами філософської освіти, студент повинен був також вивчити *предмети, обов'язкові для класичного відділення*, а саме: історію грецької літератури (6 годин на тиждень), історію римської літератури, грецьку граматику, латинську граматику, грецький і латинський синтаксис, історію давнього мистецтва (всі курси - в обсязі 4 годин на тиждень), порівняльне мовознавство і санскрит або історію західноєвропейської літератури (10 годин на тиждень)⁴.

Нарешті, майбутньому філософу належало як слід опанувати *предмети, обов'язкові для його фаху - філософії*. Такими предметами були: вступ до філософії (3 години на тиждень), історія середньовічної й нової філософії (4 години на тиждень), педагогіка (4 години на тиждень), естетика (1 година на тиждень), Платон (4 години на тиждень), Арістотель (4 години на тиждень)⁴, практичні заняття (16 годин на тиждень) упродовж не менше чотирьох семестрів).

Після вивчення всіх цих дисциплін, майбутній філософ мав скласти *курсіві іспити* з богослов'я, однієї з новоевропейських мов, латини, грецької, історії Греції, історії Риму, російської

Історії, Історії російської літератури, церковнослов'янської мови, історії російської мови, вступу до порівняльного мовознавства, історії давнього мистецтва, порівняльної граматики і санскриту або історії західноєвропейської літератури, грецької та римської літератур, вступу до філософії, естетики, а також написати курсовий твір.

Диплом філософа видавався за умови успішного подолання всіх попередніх шаблів навчання й задовільного складання спеціальної комісії *остаточних іспитів*. Серед філософських дисциплін це були: історія давньої філософії, історія середньовічної й нової філософії, педагогіка, філософія Платона, філософія Арістотеля. Незадовільна оцінка, отримана на одному з «остаточних» іспитів, скасовувала результати всіх інших «остаточних» іспитів, і студент мусив скласти їх повторно.

Як бачимо, фахівець-філософ, що його виховував університет, мав отримати ґрунтовну і всебічну гуманітарну освіту, опанувати не лише спеціальні філософські дисципліни, а й цілий комплекс історичних і філологічних наук. Причому опанувати - не означало лише відвідати лекції чи практичні заняття. Аби краще уявити той рівень підготовки, що його вимагав тогочасний викладач від тогочасного студента, досить навести екзаменаційні вимоги професора О. Гілярова з історії давньої філософії (вони стосувались як філософів, так і класичних філологів): «Іспит ґрунтується на текстах Платона, Арістотеля. Вимагається докладне знання одного з діалогів Платона (Теетет, Федон, Федр, Софіст) й частини (не менше однієї книги) одного з трактатів Арістотеля (Органон, Метафізика, Етика, Про душу). Потрібно чітко знати хід думок, розподіл доказів, найважливіші витлумачувані у творі філософські питання, найскладніші місця та їх роз'яснення. Іспитований має бути обізнаний з біографією Платона та Арістотеля, зі змістом їхніх творів, із присвяченими їм найвидатнішими працями вчених і кращими виданнями. Водночас іспитований повинен виявити загальну обізнаність із найважливішими філософськими вченнями у Давній Греції» [26]. Чи багато сучасних філософів-фахівців подолало б такий іспит?

Ще серйозніші вимоги висувалися до тих, хто залишався на кафедрі філософії для підготовки до професорського звання (у сучасному ро-

⁴ Всі курси семестрові.

зумінні - аспірантів), що закінчувалася складанням магістерського іспиту⁵. Як свідчать архівні документи [27], програма, що їй мав реалізувати професорський стипендіат Університету Св. Володимира, вимагала знання, *мовою оригіналу*, фрагментів досократиків, діалогів Платона («Протагор», «Горгій», «Федр», «Бенкет», «Федон», «Держава», «Філеб», «Софіст», «Тимей»), творів Арістотеля («Аналітика друга», «Метафізика», «Фізика», «Нікомахова етика», «Про душу»), поеми Лукреція «Про природу речей», твори Декарта, Бекона, Локка, Юма, Спінози, Ляйбніца, Канта, Фехнера, Спенсера, Вундта. Крім того, треба було знати середньовічну філософію (гностицизм, патристику, схоластику). Поряд з історико-філософською частиною програма містила питання з метафізики, етики, психології та логіки, які супроводжувалися значним переліком грецькомовних і латиномовних першоджерел, а також німецьких, англійських, французьких досліджень з означених питань. У примітках до програми особливо відзначалося, що йдеться про «останні видання» вказаних праць «на час складання магістерського іспиту» [28].

Щоправда, і кафедра філософії, і університет не лише висували високі вимоги щодо професіоналізму своїх професорських стипендіатів - майбутніх викладачів і науковців, - а й істотно сприяли їхньому фаховому зростанню, надаючи можливість працювати в кращих європейських бібліотеках та стажуватись у провідних наукових інституціях. Останнє було нормою і для тих, хто вже стояв за професорською кафедрою Університету Св. Володимира⁶.

Високий рівень викладання філософських дисциплін, вимогливість до студентства, наполеглива й систематична робота щодо активізації його самодіяльності, пробудження у студентській аудиторії творчого наукового інтересу, дбайливе зрощування професіоналізму майбутніх філософів-фахівців - а саме цим завдячує Київський університет О. Гілярову і Г. Челпанову - принесли на початку ХХ ст. щедрий врожай. З Універ-

ситету Св. Володимира виходить ціла низка талановитих філософів та істориків філософії.

Так, у передреволюційні роки викладанням історико-філософських курсів в Університеті Св. Володимира опікується не лише Олексій Гіляров, а і його вихованець Генріх Якубаніс, який перебирає на себе читання спецкурсів за творами Платона та Арістотеля і практичні заняття. Гідний учителя, Г. Якубаніс вирізнявся бездоганним володінням давньогрецькою, ґрунтовним знанням предмета й серйозним до нього ставленням [29]. Ось як згадує Валентин Асмус, тодішній студент, а згодом — відомий історик філософії, Якубанісові курси за Платоновим «Бенкетом» та Арістотелевою «Метафізикою»: «Обидва ці твори Якубаніс читав в аудиторії у грецькому оригіналі, одразу ж перекладав російською і розвивав історико-філософський коментар. Те саме ми зобов'язані були робити на іспиті: перекласти з твору уривок, зазначений викладачем, і прокоментувати його з історико-філософської точки зору» [30].

Поглибленню історико-філософської підготовки безумовно сприяли лекції й практичні заняття з теорії пізнання вихованця і колишнього професора Московської духовної академії Павла Тихомирова, знавця кантівської філософії, а також курс сучасної філософії у викладі молодого приват-доцента, випускника університету Олександра Селіхановича. Ще один вихованець філософської кафедри - Василь Зеньковський, щойно захистивши магістерську дисертацію, натхненно читав курси і спецкурси з психології та логіки, знайомив студентів із феноменологією Гусерля. Напередодні революції (1916/17 навч. рік) вперше у практиці Київського університету В. Зеньковський розпочав щотижневі практичні заняття з історії російської філософії [31]. У студентській аудиторії зростало нове достойне поповнення істориків філософії - Валентин Асмус і Дмитро Чижевський. Київська університетська філософія стояла на порозі розквіту... І хто зна, скільки часу ще мине, доки знову дійдемо цього порогу...

⁵ Ступінь магістра філософії надавали на підставі успішно складеного магістерського іспиту і публічно захищеної магістерської дисертації.

⁶ О. Гіляров, наприклад, канікулярний час проводив у бібліотеках Берліна, Мюнхена, Парижа і Лондона. Працюючи у Київському університеті, кілька разів виїздив у закордонні відрядження Г. Челпанов - слухати лекції Дюбуа-Реймона, Герінга і Кьоніга, Штумфа і Вундта, знайомитися з роботою Інституту фізіологічної оптики в Берліні. Здобутий досвід виявився вельми корисним у практиці як Челпанова-науковця, так і організатора психологічної науки. Час професорського стипендіатства провів у закордонному відрядженні Г. Якубаніс, відвідавши чимало європейських університетів і бібліотек. У Німеччині працював над завершенням магістерської дисертації В. Зеньковський.

Безперечно одне: попри молодий, за європейським виміром, вік, університетська філософія в Києві має традицію, гідну не лише теоретичного вивчення. У піднесенні фахової «планки», що повинна стати нездоланим бар'єром

для псевдонауковців, у сприянні «оздоровленню» атмосфери, що панує сьогодні в українській історико-філософській науці, досвід Університету Св. Володимира видається особливо корисним.

1. Шульгин В. История Университета Св. Владимира.- СПб., 1860.- С. 113.
2. Про наукову і викладацьку діяльність О. Новицького див.: Ткачук М. Л. Орест Новицький: долаючи забуття // Філософська і соціологічна думка.- 1996.- № 1-2.- С. 175-191. *її ж.* Проблеми теорії та методології історії філософії у творчості Ореста Новицького // Наукові записки НАУКМА.- Т. 19. Спеціальний випуск.- К., 2001.- С. 87-92.
3. Чалій М. Из спогадів про університет та викладачів (30-40-ві роки XIX ст.) // 3 іменем Св. Володимира: Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників: У 2 кн.- К.: Заповіт, 1994.- Кн. 1.- С. 244.
4. Устав Университета Св. Владимира 25 декабря 1833 г. // Там само.- С. 71-72.
5. Новицкий О. Руководство к опытной психологии.- К., 1840; Руководство к логике.- К., 1841; Краткое руководство к логике с предварительным очерком психологии.- К., 1844.
6. Докладніше про творчість С. Гогоцького див.: Фицк І. Д. С. С. Гогоцький як історик філософії: Автореферат дис. ... канд. філос. наук.-К., 1996; Ткачук М. Л. Теоретичні й методологічні проблеми історико-філософського знання у спадщині Сильвестра Гогоцького // Наукові записки НАУКМА.- Т. 19. Філософія та релігієзнавство.- К., 2001.- С. 70-75. *її ж.* Кантознавчі студії в київській академічній філософії XIX - початку XX ст. // Collegium.-2001.-№ П.-С. 103-119.
7. Романович-Славатинський О. Из спогадів про Київський університет і його викладачів у 1843-1854 роках // 3 іменем Св. Володимира...-С. 174.
8. Там само.- С. 170.
9. Там само.- С. 171.
10. Владимирский-Буданов М. История императорского Университета Св. Владимира в царствование императора Николая Павловича.- К., 1884.- С. 553.
11. Шульгин В. Вказ. праця.- С. 109.
12. Романович-Славатинський О. Вказ. праця.- С. 174.
13. Там само.- С. 175.
14. Общий устав и штаты императорских российских университетов.- К., 1863.- С. 25-28.
15. Правила для учащихся в Университете Св. Владимира // Университетские известия.- 1863.-№ П.-С. 1-25.
16. Найгрунтовнішим дослідженням творчості О. Козлова досі залишається праця С. Аскольдова «Алексей Александрович Козлов» (М., 1912).
17. Обзорение преподавания в Университете Св. Владимира в первом полугодии 1884-1885 учебного года// Университетские известия.- 1884.- № 12.- С. 380-381.
18. Докладніше про творчість О. Гшярова див.: Ткачук М. Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров.- К.: Укр. центр духовної культури, 1997.
19. Обзорение преподавания в Университете Св. Владимира в весеннем и осеннем полугодии 1891-1892 учебного года // Университетские известия.- 1891.- № 8.- С. 1.
20. Асмус В. Ф. Философия в Киевском университете в 1914-1920 годах (Из воспоминаний студента) // Вопросы философии,- 1990.- № 8.- С. 96.
21. Паустовский К. Беспокойная юность // Паустовский К. Далекие годы. Беспокойная юность.- К.: Дніпро, 1987.- С. 271.
22. Блонский П. П. Мои воспоминания,— М.: Педагогика, 1971.-С. 60-61.
23. Отчет о деятельности Психологической семинарии при Университете Св. Владимира за 1902-1906 годы // Труды Психологической Семинарии при Университете Св. Владимира.- К., 1907.- Т. 1,- Вып. 4.- С. 6.
24. Див. докладніше: Ткачук М. Л. 3 історії університетської філософії в Києві: Психологічна семінарія Г. І. Челпанова // Наукові записки НАУКМА.- Т. 20. Спеціальний випуск: У 2 ч.- К., 2002.- Ч. 1.- С. 82-87.
25. Отчет о деятельности Психологической семинарии при Университете Св. Владимира за 1902-1906 годы // Труды Психологической Семинарии при Университете Св. Владимира.- К., 1907,- Т. 1,- Вып. 4.- С. 3-4.
26. Учебные правила и программы историко-филологического факультета имп. Университета Св. Владимира,- К., 1911.-С. 109-110.
27. Программа для занятий профессорских стипендиатов по кафедре философии,- Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського,- Ф. VIII.- № 2829,- 2 арк.
28. Там само.
29. Про історико-філософську творчість Г. Якубаніса див. докладніше: Ткачук М. Генріх Якубаніс як історик філософії // Мандрівець.- 1999.- № 4.- С. 32-36.
30. Асмус В. Ф. Вказ. праця.- С. 91-92.
31. Обзорение преподавания в Университете Св. Владимира на 1916-1917 учебный год по историко-филологическому факультету.- К., 1916.- С. 5.

Maryna Tkachuk

HOW STUDIED A HISTORY OF PHILOSOPHY IN ST. VLADIMIR UNIVERSITY

The article is devoted to the analysis of features of operation of a history of philosophy as educational discipline in St. Vladimir University - one from major philosophical centres of Russian Empire.